

MOBBING I BULLYING W SZKOLE

MOBBING AND BULLYING AT SCHOOL

Streszczenie: Współczesny świat pomimo wszechobecnego postępu i rozwoju często określany jest mianem dżungli, w której może przetrwać tylko najsilniejszy. Przemoc, agresja, okrucieństwo, prześladowanie, znęcanie się, krzywdzenie, maltretowanie, manipulacja – określenia można mnożyć – stały się wręcz nieodłącznymi komponentami życia codziennego, obecnego w szeroko rozumianych kontaktach międzyludzkich. Takie formy zachowań nieobce są także instytucjom edukacyjnym: szkołom oraz placówkom opiekuńczo-wychowawczym.

Słowa kluczowe: przemoc, agresja, edukacja, wychowanie.

Summary: Contemporary world, in spite of omnipresent progress and the development often determined is a name “of jungle, in which he can survive only strongest”. Violence, aggression, cruelty, persecution, abuse, hurting, maltreating, the manipulation – it is possible to multiply expressions – became simply inseparable components of the everyday, current life in widely understood interpersonal contacts. Such forms of behaviours are also familiar for educational institutions: for schools and institutions protectively – education.

Keywords: violence, aggression, education, upbringing.

Wstęp

Kwestię problemu przemocy i agresji wśród dzieci i młodzieży można zaliczyć do jednego z paradoksów współczesnej szkoły, która z jednej strony odwołuje się do ideałów humanizmu, demokracji, praw dziecka i ucznia, do pedagogiki i psychologii humanistycznej, promocji zdrowia i zdrowego stylu życia oraz wartości religijnych, z drugiej strony będąc równocześnie miejscem zachowań negatywnych, które mocno bulwersują społeczeństwo.

Z badania przeprowadzonego w 150 szkołach w ramach kampanii „Szkoła bez przemocy” wynika, iż dominującymi formami przemocy między uczniami w polskich szkołach są:

- rozpowszechnianie szkodzących komuś kłamstw: osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 31% uczniów, ale aż 62% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- werbalne obrażanie, wymyślanie: osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 44% uczniów, ale aż 62% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- przymuszanie do zrobienia czegoś, czego nie chce się zrobić: osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 11% uczniów, ale 34% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- pobicie: osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 8% uczniów, ale aż 36% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- umyślne potrącenie, przewrócenie: osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 29% uczniów, ale aż 50% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- zniszczenie jakiejś rzeczy osobistej (plecaka, zeszytu itp.): osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 10% uczniów, ale 32% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- zmuszenie do kupienia komuś czegoś (np. papierosów) za własne pieniądze: osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 3% uczniów, ale 13% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek;
- kradzież pieniędzy lub przedmiotów: osobiście doświadczyło tego w tym roku szkolnym 14% uczniów, ale aż 43% mówi, że przydarzyło się to któremuś z kolegów/koleżanek.

Jak reagują ofiary przemocy? 76% uczniów, którzy padli ofiarą przemocy, nie zrobiło nic! Mówią, że „nic strasznego się nie stało” (38%), że „trzeba sobie radzić samemu” (23%), że „to i tak nic nie da, a może być jeszcze gorzej”. Nauczycielowi poskarżył się tylko co 8 uczeń (12% ofiar przemocy) – [<http://www.szkolabezprzemocy.pl>].

Przedstawione powyżej wyniki badań przerażają, uwidaczniając tym samym niedoskonałość polskiego szkolnictwa, które, jak się wydaje, nie wypracowało w zasadzie żadnej spójnej koncepcji przeciwdziałania szykanowaniu i agresji. Nadal nasza pedagogika i psychologia odwołują się do teorii, które często w naszych realiach nie sprawdziły się. Wszelkiego rodzaju akcje, imprezy, spektakle profilaktyczne, treningi rozwijające umiejętności radzenia sobie z agresją i złością, mające na celu promocję poprawnych i pożądanych zachowań społecznych, rzadko przynoszą oczekiwane efekty czy rezultaty, często zaś są dla uczniów „odskocznią” lub „odpoczynkiem” od zajęć dydaktycznych. Nie znaczy to oczywiście, iż należy zaniechać wszelkich tego typu działań.

Niepokojącym jest fakt znacznego tempa wzrostu zachowań agresywnych wśród uczniów, jeszcze bardziej zaś niepokoi pojawienie się w środowisku szkolnym „nowych fal” przemocy – mobbingu, bullyingu oraz cyberbullyingu.

Mobbing

Mobbing w szkole oznacza szereg działań przemocowych stosowanych przez jednostkę lub grupę wobec jednostki. Cechą charakterystyczną jest to, że przejawiany jest bardziej rodzaj przemocy psychicznej niż fizycznej. Problem dotyczy każdej szkoły, w większym lub mniejszym stopniu.

To wieloetapowy proces, podczas którego sprawca (mobber) stosuje różne metody manipulacji: od najbardziej wysublimowanych (prawie niezauważalnych przez ofiarę) po najbardziej drastyczne, powodujące izolację społeczną ofiary, dramatyczny spadek jej samooceny, a w uczuciach i emocjach: poczucie skrzywdzenia, alienacji, bezsilności, niewyartykułowanej złości. Mobbing może przybierać formę wyizolowania jednostki z grupy wbrew jej woli.

Przejawy mobbingu to: zaczepianie, izolowanie jednostki od grupy, obmawianie (chodzi także o rozsiewanie plotek zarówno w realnych sytuacjach, jak i w Internecie), nieprzyjazne wypowiedzi i zachowania, których celem jest pokazanie ofierze jej inności, nieprzydatności w grupie, zabieranie i chowanie rzeczy należących do ofiary, obrażanie poprzez poniżające „ksywki”, wyzwiska, obrażanie rodziców ofiary, ignorowanie, nie odzywanie się przez całą grupę do ofiary, prowokowanie słowami, gestami.

Bullying

Bullying to ostrzejsza forma mobbingu, polega na tyranizowaniu osoby ze świadomym zamiarem skrzywdzenia. Działania przemocowe powtarzają się,

mimo że ofiara niczym nie prowokuje sprawcy (sprawców). Najczęściej mają miejsce w obecności innych osób (wizjów), przy nierównowadze sił i w poczuciu bezkarności sprawców.

Bullying (bully (ang.)) to terroryzowanie, znęcanie się nad słabszym), czyli mobbing w środowisku uczniowskim (w literaturze przedmiotu można spotkać jeszcze inne określenia: harassment – dręczenie, nękanie, dokuczanie oraz ganging up on someone – sprzysięganie się przeciwko komuś), jest to długotrwałe (trwające często miesiącami, a nawet latami) i negatywne działanie ucznia lub grupy uczniów skierowane na innego ucznia lub grupę uczniów, zmierzające do wykluczenia ofiary z grupy rówieśniczej.

Szczególną formą bullyingu jest bullying grupowy. Jest to znęcanie się, szykanowanie w obecności świadków, odpowiedzialność za czyny rozłożona jest na grupę – większe poczucie pewności i bezkarności, rodzaj przemocy jest o wiele bardziej destrukcyjny dla ofiary – ma ona mniejsze szanse na wsparcie od innych uczniów.

Wyróżniamy bullying bezpośredni i pośredni. Bullying bezpośredni inaczej:

- fizyczny – popychanie, plucie, kopanie, uderzanie, zabieranie czy chowanie rzeczy, zmuszanie do wykonywania czynności poniżających, ośmieszających lub odrażających;
- słowny (emocjonalny) – grożenie, poniżanie przez przezywanie, wyśmiewanie, przedrzeźnianie i prowokowanie.

Natomiast bullying pośredni (ukryty) to:

- relacyjny – obmawianie, rozpuszczanie plotek, namawianie innych do izolacji ofiary, odrzucania jej i ignorowania;
- cyberbullying – umieszczanie w sieci (e-maile, blogi itp.) oszczerczych informacji.

Sprawcami bullyingu są często osoby impulsywne, porywcze, z niską samo krytyką, dominujące, często pełniące funkcję lidera (także nieformalnego), bez empatii, postrzegające pozytywnie przemoc, z wysoką samooceną, mające dość łatwy kontakt z otoczeniem, łaknące społecznego prestiżu, łamiące normy społeczne.

Potencjalnymi ofiarami bullyingu są osoby o małym poczuciu bezpieczeństwa, lękowe, wrażliwe, wycofane, nieśmiałe, płaczliwe, o niskiej samoocenie, słabsze fizyczne od rówieśników, ze słabą koordynacją ruchową, o niskim wskaźniku więzi rówieśniczych, o niskim poczuciu własnej wartości.

Zachowania bullyingowe występują z dużą lub bardzo dużą częstotliwością. Są to: wyzywanie, obrażanie, obmawianie, rozpowszechnianie plotek, prowokowanie krzykiem, „robieenie min”, zabieranie i chowanie przedmiotów należących do dręczonego, groźby słowne. Inne zachowania dokuczliwe: ro-

bień zdjęć i zamieszczenie ich na portalach społecznościowych, zamykanie w toalecie, wyśmiewanie z powodu ubrań, wyglądu, włamanie na cudze konto na portalu internetowym, robienie zdjęć np. podczas przebierania się na WF-ie, płacenie haraczy, łapówek, nabieranie na miłość, celowe zagradzanie przejścia na korytarzu, bawienie się w „syf”, czyli zabawę podobną do „berka”, tylko że z „o fu” (ktoś dotyka i podaje dalej).

Ofiarami natomiast mobbingu są najczęściej uczniowie samotni w czasie przerw i niedopuszczani do grupy, jako ostatnie wybierane są do składu drużyny w grach zespołowych, w czasie przerw starają się trzymać w pobliżu nauczyciela lub innych dorosłych, mają problemy z głośniejszymi wypowiedziami na lekcjach, a odpowiadając, sprawiają wrażenie niepewnych, nerwowych, wyglądają na sfrustrowane, nieszczęśliwe, smutne i łatwo płaczą.

Rolą nauczyciela we współczesnej szkole jest przede wszystkim:

- reakcja nauczyciela na każde zdarzenie, w którym występuje agresja i przemoc – brak reakcji to zezwolenie na zaistniałą sytuację;
- dokładne wyjaśnianie każdej sytuacji;
- współpraca nauczycieli w reakcjach na przemoc;
- wykazywanie troski o ucznia (zarówno ofiarę, jak i sprawcę);
- wyraźne komunikowanie braku zgody na stosowanie agresji i przemocy;
- wskazywanie prawidłowych wzorców zachowań, potępienie złych;
- szkolne środki zaradcze;
- analiza sytuacji – np. ankieta socjometryczna;
- akcje szkolne poświęcone problemowi mobbingu w szkole;
- zwiększona kontrola podczas przerw, częstsze interwencje;
- ciekawe sposoby i miejsca spędzania przerw (np. rozgrywki sportowe);
- więcej ciekawych zajęć pozalekcyjnych;
- uruchomienie telefonu kontaktowego – anonimowe przekazanie informacji o zaistniałych problemach (lub skrzynka mailowa, puszka na wiadomości pisemne);
- prelekcja dla rodziców – akcje informacyjne;
- wpisanie w wewnątrzszkolne doskonalenie nauczycieli tematyki mobbingowej;
- partnerska współpraca szkoła – dom.

Klasowe oraz jednostkowe środki zaradcze w szkole należy stosować poprzez:

- programy profilaktyczne;
- określenie norm postępowania zapobiegające mobbingowi, wyjaśnienie problemu, nagradzanie i sankcje;
- godziny wychowawcze poświęcone tematycznie problemowi przemocy;
- pracę grupową na zajęciach lekcyjnych dającą możliwości współpracy i lepszego poznania się;

- zajęcia integracyjne z pedagogiem;
- indywidualne omawianie spraw wychowawczych z rodzicami zarówno sprawców, jak i pokrzywdzonych;
- indywidualne rozmowy ze sprawcami i ofiarami mobbingu;
- rozmowy z rodzicami uczniów, których problem dotyczy, ewentualnie także w obecności dzieci;
- wykorzystanie pomocy ze strony „neutralnych” uczniów;
- pomoc i wsparcie dla rodziców ze strony szkoły;
- fachowa pomoc psychologa (psychoterapeuty) dla rodziców i uczniów szikanowanych i szikanujących;
- zmiana klasy lub szkoły – ostateczność.

Cyberbullying to zachowania agresywne z użyciem technologii informacyjnych, telefonu, Internetu. Każda informacja bądź treść, która ma na celu przestraszenie, zawstydzenie, nękanie lub inny sposób zranienia adresata tego komunikatu i która została opublikowana lub wysłana online (za pomocą komunikatorów, e-maili, stron internetowych, blogów).

Kanałami cyberbullyingu są czaty, blogi i fora internetowe, wiadomości tekstowe – w tym SMS-y, agresywne rozmowy telefoniczne, wiadomości MMS – obelżywe zdjęcia i pliki video, poczta e-mail, media społecznościowe – Facebook czy Twitter, fałszywe profile – wykreowane tylko po to, by atakować konkretną osobę lub grupę osób, komunikatory tekstowe, kamery internetowe, serwisy internetowe, takie jak np. YouTube, gry komputerowe, konsole do gier, świat wirtualny – umożliwiają również czat.

Rodzice oraz nauczyciele muszą chronić dzieci przed cyberbullyingiem poprzez:

- rozmowy z dzieckiem o wszystkim, co je martwi;
- zwracanie uwagi, gdy dziecko sprawia wrażenie smutnego lub zakłopotanego;
- zapoznanie się z technologiami używanymi przez twoje dziecko;
- pobudzanie dziecka do odpowiedzialności za swoje czyny;
- zachęcanie dziecka do używania tylko moderowanych czatów;
- przekonanie dziecka do pokazania wiadomości lub e-maili o obraźliwej treści;
- przekonanie dziecka, aby nie wchodziło w dyskusję z atakującymi je osobami.

We współczesnej szkole występuje również mobbing nauczycieli wobec uczniów, jest to:

- krzyk, oskarżanie, ironia, wyszydzanie, upokarzanie, grożenie i wyzywanie;
- kary fizyczne;

- codzienne odpytywanie danego ucznia;
- nadmierne i wygórowane wymagania;
- surowe oceny;
- zastraszanie uczniów;
- zmuszanie uczniów do bezwzględnego podporządkowania;
- stosowanie nadmiernych kar i konsekwencji niezwiązanych z zachowaniem ucznia.

Wczesne doświadczenia dotyczące zachowań mobbingowych mogą być gromadzone przez dzieci w młodszych klasach szkoły podstawowej, a nawet już w przedszkolu: Grupa dzieci bawi się na placu zabaw. Nagle jedna z dziewczynek zrywa z głowy czapkę otyłemu chłopcu. Pokrzykując, ucieka ze swą zdobyczą. Chłopiec biegnie za koleżanką z wrzaskiem. Kiedy wydaje się, że ją dogonił, ta rzuca czapkę innemu dziecku. Chłopiec zmienia kierunek, biegnie w ślad za czapką, która wędruje od jednego dziecka do drugiego. W pewnym momencie chłopiec przewraca się i zaczyna płakać. Dzieci przerzucające czapkę śmieją się z niezdarności kolegi. Wychowawczyni zauważa „wypadek”, odbiera czapkę dzieciom, zwraca poszkodowanemu chłopcu i pociesza go [Dambach 2003, s. 11].

W takiej sytuacji dzieci uczą się w nieświadomy sposób, że:

- dręczenie innej osoby może sprawiać przyjemność;
- może sprzyjać to integracji się z grupą rówieśniczą;
- sankcje za takie postępowanie nie są raczej poważne;
- nigdy nie wolno samemu wejść w rolę osoby wyśmiewanej.

Te wczesne doświadczenia i postawy można odnaleźć potem w starszych wiekowo grupach.

Cyberbullying jest oczernianiem, szykanowaniem, tyranizowaniem i wyzydaniem w sieci. Kompromitowanie ludzi za pośrednictwem Internetu jest już prawdziwą złączy w Europie Zachodniej i za oceanem. Problem zaczął się kilka lat temu. Najpierw przybrał formę złośliwych i obraźliwych smsów, potem e-maili. Teraz dotyczy głównie witryn internetowych, wpisów na forach dyskusyjnych, dręczenia przez komunikatory sieciowe, a także umieszczanych w sieci zdjęć zrobionych przy użyciu telefonów komórkowych. Cel internetowych chuliganów jest jeden – zdyskredytować konkretne osoby lub grupy, a nawet całe społeczności. Poczucie anonimowości, które daje Internet, sprawia, że jego użytkownicy pozwalają sobie na więcej niż w świecie rzeczywistym. Zdaniem psychologów, łatwiej oczerniać i szykanować, gdy można ukryć się za parawanem internetowego pseudonimu i nie patrzeć ofiarom w oczy. Nękanie w Internecie jest o tyle groźniejsze od tradycyjnych pomówień czy plotek, że kompromitujące materiały w krótkim czasie dostępne są dla wielu osób i pozostają w sieci na zawsze, nawet po rozwiązaniu samego konfliktu

czy ustaleniu i zdyscyplinowaniu sprawcy. Informacje w Internecie rozprzestrzeniają się bardzo szybko. Można zablokować czy usunąć jedną lub kilka stron, ale często nie sposób dotrzeć do wszystkich.

Szczególnym niepokojem napawa fakt, że zjawisko to dotyczy także dzieci i młodzieży. Dla młodych ludzi Internet to powszechny sposób komunikacji i pozyskiwania informacji. Życie towarzyskie dzieci po powrocie ze szkoły do domu często przenosi się do Internetu. Często dochodzi wówczas do rozmaitych intryg, takich jak podawanie się za kolegę czy koleżankę lub pozyskiwanie i przekazywanie różnych kompromitujących informacji [Pruchniewicz 2006].

Jest to często działanie grupy dzieci, które znają się z tzw. „realu”.

Badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii ujawniły, że więcej niż 10% nastolatków było szykanowanych za pośrednictwem sieci. Około 44% ankietowanych знаło kogoś, komu ubliżano lub grożono przez Internet, a jednej trzeciej z nich znane były przypadki, gdy włamano się do skrzynki mailowej lub kont w komunikatorach i wysyłało z nich zawstydzające lub kompromitujące materiały. Jak zapewniają specjaliści, nie różnimy się zbyt wiele od innych krajów europejskich. Z badań przeprowadzonych przez Fundację „Dzieci Niczyje” i Gemius S.A. w styczniu 2006 r. wynika, że ponad 45% dzieci doświadcza niechcianych kontaktów w Internecie, a 20% taka sytuacja przstraszyła [Paszteleński, Szaniawski 2006].

Pomysłów na wirtualne oszczerstwa młodzieży nie brakuje. Uczniowie jednego z zielonogórskich gimnazjów aparatem z telefonu komórkowego sfotografowali woźnego, a potem jego zdjęcie z niewybrednym opisem wkleili do serwisu randkowego. Z kolei gimnazjaliści z Czarnkowa założyli forum internetowe, na którym bez żadnych zahamowań pisali o swojej szkole. Wulgarnie szydzili z nie lubianych koleżanek, kolegów i nauczycieli. Dyrekcja stronę zablokowała, narażając się na zarzuty o tłumienie wolności słowa! Dwie czternastolatki ze Środy Śląskiej założyły stronę internetową, na której umieściły pornograficzne fotomontaże. Dziewczyny zastąpiły twarze nagich modelek twarzami swoich szkolnych koleżanek. Podały także ich adresy, a pod zdjęciami umieściły wulgarnie komentarze.

Cyberbullying jest wyjątkowo dotkliwy, ponieważ zwykle ma charakter anonimowy, a wiadomości docierają do dzieci także w domach, gdzie oczekują bezpieczeństwa. Zdaniem Liz Carnell, z brytyjskiej organizacji Bullying Online, dzieci mogą się bronić nie udostępniając swoich namiarów internetowych innym, a przede wszystkim zgłaszając rodzicom i policji, że stały się ofiarami wirtualnego terroru. Wirtualna fala jest tym bardziej niebezpieczna, że wiadomości umieszczane w Internecie żyją dłużej niż ustna plotka.

Poważniejsze niebezpieczeństwa sieciowego terroru dostrzega dr Elżbieta Supryn, psycholog dziecięcy: „Nękanie prowadzi do tego, że dziecko będące

celem internetowych ataków codziennie sprawdza nowe wiadomości, by zobaczyć, co znowu złego o nim napisano. Ten strach staje się treścią życia". Siobhan McCann z The Children's Charities Coalition for Internet Safety twierdzi, że efekt cyberbullyingu ma bezpośredni wpływ na poczucie zaufania do innych, może grozić pogorszeniem wyników w szkole, czy prowadzić do tak silnego osamotnienia, które uniemożliwia kontakt z przyjaciółmi i rodziną. W ostateczności może doprowadzić dziecko do prób samobójczych (przypadki samobójstw w związku z szykanami w sieci odnotowano m.in. w Kanadzie i USA) [Pasztelański, Szaniawski 2006].

Z brytyjskich badań nad cyberbullyingiem wynika, że prawie połowa rodziców nie jest świadoma zagrożenia. Zdaniem ekspertów, dużą winę za niewiedzę dorosłych ponoszą same dzieci, które nie zgłaszają opiekunom przypadków dręczenia w sieci, nierzadko z obawy przed zakazem korzystania z Internetu. Tymczasem specjaliści przekonują, że bezpieczeństwo dzieci w sieci w dużej mierze zależy właśnie od prawidłowych reakcji opiekunów. Niestety, dorośli rzadko interesują się tym, co robią ich dzieci przed komputerami.

Zjawisko cyberbullyingu zdają się też lekceważyć szkoły. Nauczyciele zwykle dostrzegają problem dopiero wówczas, gdy wybuchnie afera (Świadek opowiadanego przez nauczyciela zdarzenia – jako „ciekawostki z życia szkoły”) sfilmowania telefonem komórkowym ucznia załatwiającego potrzeby fizjologiczne. Od zarejestrowania filmiku do umieszczenia go w sieci czy też rozpowszechniania poprzez e-mail (często z niewybrednymi komentarzami) jest naprawdę bardzo mały krok!). Tak stało się m.in. w Gorzowie Wielkopolskim, gdzie problem ujawnił zaniepokojony ojciec dziecka szykanowanego w Internecie przez szkolnych kolegów. Dzięki współpracy z policją sprawcę szybko ustalono. Jednak dopiero wtedy do regulaminu szkoły wprowadzono zapis, który mówi, że za oczernianie w Internecie grozi naganna ocena z zachowania. W szkole przeprowadzono również lekcje wychowawcze poświęcone zjawisku cyberbullyingu oraz zorganizowano zajęcia z funkcjonariuszami policji.

Psycholodzy ostrzegają, żeby nie lekceważyć problemu. Cybernetyczne szykany choć są wirtualne, boją realnie. Kompromitacja w Internecie może na zawsze złamać zdrowie psychiczne, a nawet życie młodych ludzi. Jest to tym bardziej straszne, że dziecko nie ma się komu poskarżyć i policja nie będzie ścigała tego w ramach przestępstwa. Dorośli czy firmy mają możliwość zgłoszenia każdego oszczerstwa lub niesłuszných oskarżeń organom ścigania. Dziecko najczęściej takiej możliwości nie ma. Cierpi i często nawet nie wie o tym najbliższe mu osoby.

Podsumowując, przemoc definiowana jest jako intencjonalny akt, zachowanie, które powoduje szkody dla dobra, rozwoju, czy zdrowia dziecka, wywołuje

jąc w nim ból, lęk i cierpienie. Dziecko ze względu na swoją niedojrzałość i bezbronność szczególnie często staje się ofiarą przemocy.

Badania wykazują, że częściej ofiarami przemocy są dzieci z rodzin z problemem alkoholowym, z rodzin o niskim statusie socjoekonomicznym, z rodzin niepełnych i rekonstruowanych. Jednakże nie jest to regułą. Również dzieci z tak zwanych dobrych domów, o wysokim statusie ekonomicznym i poziomie wykształcenia rodziców czy opiekunów – doznają przemocy.

Czynnikami ryzyka dla wystąpienia przemocy wobec dziecka są:

- powtarzanie modelu i doświadczeń z własnego dzieciństwa – bycia karanym fizycznie i doznawania różnych form przemocy;
- akceptowanie, przyjmowanie i realizowanie wzorców kulturowo-religijnych, tradycji, obyczajów, przekonań, a także praw, w których kara fizyczna lub inna forma przemocy jest praktykowaną metodą wychowawczą;
- niskie kompetencje wychowawcze rodziców;
- agresywne formy zachowania dorosłych względem siebie;
- zamknięcie się rodziny i odizolowanie od otoczenia;
- problem alkoholowy w rodzinie;
- konflikt rozwodowy rodziców;
- sytuacje kryzysowe w życiu rodziny.

Jakie dzieci są ofiarami przemocy w grupie rówieśniczej, a jakie jej sprawcami?

Ofiarami przemocy w grupie są:

- dzieci nielubiane, nieakceptowane przez grupę;
- nowi uczniowie w klasie (boją się grupy i vice versa);
- dzieci odmienne od innych, różniące się wyglądem, sprawnością fizyczną, odbiegające od normy intelektualnej, dzieci z klasy „S”;
- dzieci z rodzin dysfunkcyjnych.

Sprawcami przemocy w grupie rówieśniczej są:

- dzieci doznające przemocy w swojej rodzinie lub ze strony innych starszych dzieci;
- dzieci niegrzeczne, prezentujące zachowania niezgodne z normami społecznymi, wzbudzające lęk, wobec których rówieśnicy czują się bezsilni;
- dzieci wciągające w koalicję słabszych członków grupy (słabszych fizycznie, łatwo uzależniających się od innych).

Stosowanie przemocy daje dzieciom poczucie siły i wiary w siebie. Jest sposobem dorównania kolegom, uzyskania pozycji w grupie i wyróżnienia się, szczególnie odwagą.

Jakie są konsekwencje stosowania przemocy? Jakie skutki bezpośrednie i odległe?

Bezpośrednie skutki przemocy to przeżywanie przez dziecko trudnych emocji: cierpienia, zagrożenia, strachu, osamotnienia, poczucia beznadziejno-

ści i rozpacz; doświadczając obrażeń fizycznych – doświadcza bólu fizycznego. Czuje się odrzucone emocjonalnie przez dorosłych.

Dalszymi konsekwencjami są:

- ostre objawy urazowe: zaburzenia snu (bezsenność, koszmary nocne), moczzenie nocne, napięciowe bóle brzucha, głowy i inne bóle o niewyjaśnionej etiologii, zaburzenia żołądkowo-jelitowe, zaburzenia łaknienia;
- problemy z nauką (osłabienie zdolności zapamiętywania, koncentracji uwagi i postawy twórczej), nadmierne pobudzenie psychoruchowe.

Jeśli przemoc rozwija się, nasila i ma długotrwały przebieg, w dalszej konsekwencji wyzwała u dziecka objawy kumulującego się stresu, takie jak: fobie, zaburzenia psychosomatyczne, depresję, izolowanie się, uzależnianie od leków, alkoholu, narkotyków, zachowania autodestrukcyjne, samobójstwa.

Bullying (mobbing szkolny) może przyjmować różne formy: od subtelnych, np. plotkowania, wyśmiewania, ośmieszania, poprzez zastraszanie, szantażowanie, izolowanie od otoczenia, aż do brutalnych nadużyć fizycznych – poszturchiwania, szarpania, niszczenia własności czy wręcz okradania. Ofiarami przeważnie są dzieci najmłodsze, inteligentne, wrażliwe, ciche, spokojne, dużo czytające, te, które dobrze się uczą lub w jakiś inny sposób wyróżniają, np. wyglądem czy usposobieniem. Objawy, które mogą świadczyć o szykanowaniu dzieci przez szkolnych kolegów, to m.in. zadrapania, poszarpane ubranie po powrocie ze szkoły, samotne spędzanie przerw, odseparowanie od środowiska kolegów, niechęć do szkoły, szukanie wymówek przed pójściem na lekcje, chodzenie do szkoły okrężną drogą, zmienne nastroje, „gubienie” kieszonkowego, bezsenność, stany lękowe, pogorszenie wyników w nauce [Possible signs of Bullying – www.kidscape.org.uk/parents/signsof.shtml].

Zdarza się, iż ten nowy typ przemocy jest zorganizowany. W szkołach tworzą się grupy ustalające własne, najczęściej niejawne normy i sposoby działania, które przekazywane są uczniom wytypowanym do roli ofiar. Dowiadują się oni, że np. muszą się opłacać „za ochronę”, a jednocześnie – milczeć na temat tego, co się dzieje, bowiem za złamanie omerty czekają ich poważniejsze konsekwencje. Organizacja przemocy wzorowana jest na formach działania grup przestępczych, w których obowiązuje swoista hierarchia, często działają „ochroniarze – żołnierze”. Zakamuflowane formy komunikacji skutecznie blokują ujawnienie sprawców.

Z bullyingiem często nie radzą sobie osoby dorosłe – dzieci, które mu podlegają w szkole, nie są w stanie normalnie funkcjonować. Kończy się to najczęściej wykluczeniem ze środowiska, zmianą placówki i porażkami wynikającymi z braku wiary w siebie. Bullying wśród uczniów ma różne oblicza – zawsze jednak jest to tragedia dla dziecka, którego dotyczy i najczęściej objaw zupełnej

bezradności szkoły wobec zjawiska – polski nauczyciel często nie potrafi mu skutecznie przeciwdziałać.

Dziecko w szkole przebywa bardzo długo – młodszy uczniowie często spędzają tam więcej aktywnego czasu niż w domu – jest to okazja sprzyjająca bullyingowi. Jakże cele każą sprawcom dokuczać innym, najczęściej takim osobom, które nie są w stanie się obronić i w jakikolwiek sposób zagrozić prześladowcom? Główny cel sprawcy to zepsucie opinii ofiary, zniszczenie jej kariery szkolnej, pogorszenie relacji z kolegami oraz nauczycielami. Często oprawcy rekompensują sobie w ten sposób brak sukcesów, bezradność wobec własnych problemów. Długotrwałe podleganie presji agresorów może doprowadzić do zaburzeń somatycznych. Często staje się przyczyną poważnych schorzeń. Bóle głowy, mdłości, zaburzenia żołądkowe to typowe dolegliwości – często są one jednak postrzegane przez kolegów i nauczycieli jako wymówki. Schorzenia psychiczne nierzadko nie są w ogóle rozpoznawane.

W początkowej fazie dziecko szykanowane przez rówieśników próbuje się bronić, często jednak obrona przyjmuje postać bierną – polegającą np. na uleganiu oprawcom, wykonywaniu ich poleceń, przynoszeniu lub zdobywaniu dla nich żądanych rzeczy. Niestety, im bardziej dziecko jest spinegliwe, tym bardziej nad nim znęcają się psychicznie. W tej fazie tylko spostrzegawczy pedagog lub rodzic zauważy, że dzieje się coś złego – w klasie z pozoru wszystko wygląda normalnie.

Następna faza (określana mianem bullyingu stabilnego – ofiara ma często na stałe przypisaną rolę „kozła ofiarnego” – outsidera) to próby pierwszych ucieczek od niedobrej sytuacji – małe dzieci symulują choroby, aby zostać w domu, starsze często uciekają z lekcji. Pierwszym, niepokojącym objawem jest to, że uczeń podczas lekcji siedzi sam, nie bierze udziału w zabawach rówieśników – czasami kompensuje sobie taką sytuację, szczególnie w młodszym wieku, próbą pokazania swojej wiedzy i próbą zbliżenia się do nauczyciela, co często zwiększa agresję rówieśników.

Nauczyciel zazwyczaj nie ma możliwości poznania sprawy poprzez rozmowy z uczniami – dziecko szykanowane nie przyzna się do tego (byłoby to w jego odczuciu przyznanie się, że istnieje jakiś problem), zaś osoby szykanujące w ogóle nie widzą problemu. Dzieci najczęściej nie mają świadomości, ile zła czynią swoim rówieśnikom. W tej bardziej zaawansowanej fazie dziecko szykanowane nie poradzi sobie samodzielnie z problemem. Powstaje bowiem błędne koło szykan i prześladowań, plotek oraz kłamstw. Często rówieśnicy przejawiają zachowania sadystyczne, w szykanowanie wciągają uczniów, którzy nigdy z własnej woli nie byłiby w stanie przejawiać żadnej agresji.

Ostatnia faza to ucieczka osoby represjonowanej. Każdego roku setki dzieci przenoszą się do innej szkoły. Nagle okazuje się, że uczeń kategorycznie odma-

wia pójścia na lekcje. Taka sytuacja może doprowadzić do tragedii – dzieci w tej fazie często uciekają z domu, szukają innych grup, w których będą akceptowane (subkultury lub sekty), w ostateczności mogą nawet podejmować próby samobójcze.

W psychiatrii opisane są już zdrowotne skutki występujące u ofiar bullyingu – jeśli weźmiemy poprawkę, że badania te dotyczą przede wszystkim dorosłych, należy uświadomić sobie, jakie spustoszenie powoduje to zjawisko w psychice dziecka. Schorzenie PTSD (post-traumatic stress disorder), czyli potraumatyczne stany lękowe porównywane są do przeżyć opisywanych u osób, które przeszły doświadczenie obozu koncentracyjnego [Mobbing – <http://www.wsipnet.pl>].

Ktoś oczywiście mógłby zaproponować, twierdząc, że dla uczniów sytuacja nie zawsze musi być aż tak uciążliwa, ponieważ okres nauki jest krótszy (w porównaniu z pracą), a wakacje dłuższe (w porównaniu ze standardowym urlopem wypoczynkowym), nie mówiąc o tym, że nauka w szkole kiedyś się kończy. Pamiętać jednak należy, iż dla dzieci i młodzieży znajdujących się u progu i w trakcie okresu dojrzewania niezmiernie ważny jest wpływ grupy rówieśniczej, uznanie ze strony rówieśników, przynależność do grupy. Pozycja outsidera zaburza ten proces wymiany z innymi ludźmi, hamuje rozwój prowadzący do wykształcenia samoświadomej, dorosłej jednostki.

Bullying można zwalczać w różny sposób – najgorsze są jednak obojętność i karanie. Obojętność jest cichym przyzwoleniem na zło, karanie również nie rozwiązuje problemu, ponieważ najczęściej wycisza ono na chwilę postawę agresywną, a agresor (mobber), tłumiąc złość, szykuje się do kolejnego ataku.

Jedną z metod zastępowania agresji może być trening ART (Agression Replacement Training) prof. Arnolda Goldsteina, który jest wielostronnym programem skierowanym na zmianę zachowań agresywnych poprzez nauczanie osób poddanych treningowi umiejętności społecznie pożądanych, kontroli złości oraz wychowanie moralne (tzw. trening wartości etycznych). Uczestnicy programu uczą się aż 50 ważnych w życiu zachowań podzielonych na 6 grup:

- wstępne umiejętności społeczne (np. prowadzenie rozmowy, mówienie komplementów);
- zaawansowane umiejętności społeczne (np. prośenie o pomoc, przekonywanie innych);
- umiejętności emocjonalne (np. wyrażanie swoich uczuć, radzenie sobie z złością i gniewem);
- umiejętności alternatywne wobec agresji (np. pomaganie innym, unikanie bójk);
- umiejętności kontroli stresu (np. reakcje na niepowodzenie, radzenie sobie z presją grupy);

- umiejętność planowania (np. znajdowanie przyczyn problemu, określenie swoich możliwości).

Niestety, trudno tym treningiem objąć całą młodzież szkolną, gdyż jest on dość żmudny i czasochłonny.

Ciekawym i dość skutecznym programem profilaktyczno-wychowawczym, wspierającym walkę z bullyingiem, dającym podstawową wiedzę na temat zachowań agresywnych i sposobów radzenia sobie z nimi w zespole klasowym, jest program SAPER [Knez, Słonina 2004]. Program został napisany zgodnie z takim rozumieniem profilaktyki, w którym wspierane są czynniki chroniące, minimalizowane zaś czynniki ryzyka. Jego celem jest rozbudzanie u odbiorców odpowiedzialności za własne postępowanie i działanie, a także zwiększanie umiejętności radzenia sobie z własną złością i przejawami agresji w stosunku do innych.

Program pomocy dla dzieci poddawanych bullyingowi w szkole oraz ich rodziców zainaugurował również łódzki oddział Krajowego Stowarzyszenia Antymobbingowego. W ramach programu jego twórcy planują zorganizowanie grup wsparcia dla rodziców uczniów poddawanych szkolnemu lobbingu, dla dzieci proponują zaś indywidualne programy pomocy wyjścia z sytuacji konfliktowych m.in. poprzez rozwijanie u nich indywidualnych zdolności – np. plastycznych czy muzycznych.

Przedstawiciele KSA przygotowują także program informacyjny skierowany do nauczycieli i wychowawców, jak rozpoznać i jak radzić sobie z problemem bullyingu, jak twierdzi bowiem koordynatorka programu KSA – „nauczyciele muszą sami dostrzec ten problem w szkole, a także potrafić rozróżnić ofiarę i sprawcę. Niekiedy bywa bowiem tak, że długo nękana ofiara sama staje się sprawcą”. Podkreśla, że istnieje ścisły związek między bullyingiem a mobbingiem. „Dzieci szykanowane w szkole częściej ulegają mobbingowi w dorosłym życiu zawodowym” [Nowak <http://ww6.tvp.pl/View?Cat=382&id=312148>]. W ramach kampanii antybullyingowej utworzona została również specjalna poufna linia telefoniczna dla dzieci – ofiar mobbingu szkolnego: 0 800 1111.

Najważniejsza jest jednak postawa rodziców i wychowawców – reagowanie na każdy przejaw zła, pomoc psychologiczna ofiarom bullyingu, tłumaczenie i pomaganie w opanowaniu złości agresorom – to główne warunki niezbędne do zredukowania zjawiska.

Prawdopodobne przyczyny bullyingu w szkole to:

- lekceważenie drobnych wykroczeń typu wagary, spóźnienia;
- bezkarność kradzieży, wymuszeń, pobić;
- brak wzajemnego szacunku (uczniów, rodziców, nauczycieli);
- mało wyraziste zasady postępowania i niejasne kryteria ich oceny;
- małe możliwości ujawniania nieprawidłowości;

- brak prawidłowego obiegu informacji w szkole;
- brak autentycznego kontaktu i dialogu pomiędzy uczniami, nauczycielami i rodzicami;
- niedoskonała praca zespołowa nauczycieli;
- brak możliwości relaksu i odprężenia (dla uczniów i nauczycieli);
- przerost funkcji dydaktycznych kosztem funkcji wychowawczych szkoły;
- systematyczne (od kilku lat) ograniczanie zajęć pozalekcyjnych;
- poczucie małej wartości pełnionej roli wśród nauczycieli;
- arogancja i bagatelizowanie problemu przez władze pozaszkolne.

Cechy agresora i ofiary

Agresor (mobber): impulsywność, niska samokrytyka, lęk, niska tolerancja na frustrację, dość łatwy kontakt z otoczeniem, prestiż w otoczeniu, brak poczucia wstydu, zewnętrzna sterowność, kłopoty przystosowawcze, często pełniący funkcję lidera (także nieformalnego), monopolizuje uwagę, grozi, poniża, wymusza drobne usługi, nierzadko akceptowany przez otoczenie.

Ofiara (outsider): niska samoocena, wrażliwość, pasywność (bierność), ukrywanie swoich potrzeb, identyfikacja z agresorem, utrata tożsamości, brak krytycyzmu, hiperaktywność, dobry kontakt z dorosłymi; przezwiska: „pupil”, „skarżypyta”, „lizus”, unikanie kontaktów rówieśniczych, często słaby rozwój fizyczny, „inność”, poczucie żalu, poczucie krzywdy.

Często dalsze konsekwencje chronicznie przeżywanej w dzieciństwie przemocy ujmowane są w literaturze przedmiotu jako zespół stresu pourazowego, dla którego charakterystyczne są zaburzenia rozwoju psychicznego, a wśród nich:

- zmiany w sferze emocjonalnej, w tym: podwyższony poziom lęku, fobie, uporczywe obniżenie nastroju, wybuchowość lub skrajne hamowanie gniewu, depresje, ustawiczne myśli samobójcze, skłonność do samookaleczania, kompulsywność lub skrajne zahamowanie w sferze seksualnej;
- zmiany w świadomości, w tym: amnezja dotycząca traumatycznych przeżyć, wypieranie urazów z dzieciństwa, a w konsekwencji brak kontaktu ze swoimi uczuciami, stany dysocjacji i depersonalizacji (rozszczipienia osobowości i fragmentaryzacji ja), ponowne przeżywanie zdarzeń traumatycznych;
- zmiany w postrzeganiu siebie, w tym: poczucie bezradności albo paraliżu inicjatywy, wstyd, poczucie winy i samoobwinianie, poczucie skalania albo napiętnowania (stygmatyzacji), poczucie kompletnej odmienności od innych (może to być poczucie własnej wyjątkowości lub dotkliwe obniżenie

samooceny, poczucie samotności, przekonanie o braku zrozumienia ze strony otoczenia, wyalienowanie albo zdehumanizowane poczucie tożsamości);

- zmiany w postrzeganiu prześladowcy, w tym: poczucie, że związek z nim jest wyjątkowy, idealizacja albo paradoksalna wdzięczność, nierealistyczne przypisywanie prześladowcy absolutnej władzy, obsesyjna koncentracja na związku z prześladowcą (łącznie z obmyślaniem zemsty), akceptacja systemu przekonań lub racjonalizacji prześladowcy;
- zmiany w relacjach z innymi, w tym: trwały brak zaufania, skłonność do wycofywania się i izolowania, trudności w nawiązywaniu bliskich relacji, kontakty z innymi nacechowane napięciami i konfliktami, podwyższony poziom gotowości do reagowania agresją, postawy społeczne, powtarzające się poszukiwanie wybawiciela, nieskuteczne próby samoobrony, nadmierne reagowanie na potrzeby innych i skłonności do popadania w sytuację ofiary;
- zmiany w systemie wartości: utrata dającej otuchę wiary, poczucie bezradności i rozpacz.

Podsumowując, przemoc ma charakter tzw. błędnego koła. Narasta i potęguje się, jeśli w porę nie zostanie zdemaskowana. Przemoc rodzi przemoc.

Przyjęcie aktywnej postawy wobec przemocy, przede wszystkim ujawnianie jej, omawianie jej źródeł, poszukiwanie rozwiązań sytuacji trudnych – alternatywnych wobec przemocy jest jedyną właściwą drogą zmierzającą do eliminowania przemocy w naszym życiu.

Istotnym postulatem jest również wdrażanie programów edukacyjnych dla dzieci, rodziców i wychowawców promujących zachowania alternatywne wobec agresji, podnoszących kompetencje społeczne i wychowawcze, a będących profilaktyką przemocy.

Niezbędne i nieuniknione będzie przeprowadzenie zmian legislacyjnych w celu całkowitego zakazu stosowania kar cielesnych wobec dzieci oraz zadawania im psychicznego cierpienia. Taki zakaz do chwili obecnej wprowadziło 9 państw członkowskich Rady Europy: Szwecja, Finlandia, Norwegia, Austria, Cypr, Dania, Łotwa, Chorwacja i Niemcy.

Co w obliczu ujawnienia przemocy wobec dziecka/ucznia powinien przedsięwziąć dyrektor szkoły, nauczyciel, pedagog, psycholog szkolny?

Wszystkie te osoby powinny przeciwdziałać przemocy. Dyrektor szkoły ma prawny obowiązek interweniować w obronie dziecka dotkniętego przemocą. We współpracy z wychowawcą, pedagogiem i psychologiem szkolnym winien zbadać i określić sytuację dziecka krzywdzonego. Podjąć interwencje w rodzinie bądź w grupie rówieśniczej. Jeśli sytuacja dziecka nie poprawia się, jest

zobligowany zgłosić ten problem do sądu rodzinnego i prokuratury.

Dlaczego profesjonaliści pracujący z dzieckiem, dalsza rodzina, przyjaciele często nie interweniują w przypadku krzywdzenia dziecka?

Krewni, przyjaciele i osoby instytucjonalnie włączone w sieć relacji społecznych dziecka nie zawsze przychodzą mu z pomocą w przypadku, gdy jest ono krzywdzone lub surowo karane przez rodziców lub opiekunów.

Jest to wynik:

- akceptowania kary cielesnej jako sposobu karania dziecka, w związku z doznawaniem przemocy w dzieciństwie;
- idealizowania obrazu rodzicielstwa i miłości rodzicielskiej, nie dostrzegania tym samym nadużyć w stosowaniu kar wobec dziecka i krzywdzenia go;
- wiary w prawo rodziny do integralności i niezależności;
- chęci uniknięcia trudności i konfrontacji z sytuacją przemocy;
- bagatelizowania i minimalizowania wagi przeżyć dziecka, szczególnie w aspekcie przemocy psychicznej i seksualnej;
- przeżywania osobistych lęków i obaw związanych z sytuacją przemocy, istnienia obaw związanych z koniecznością angażowania się w żmudny proces sądowy;
- obaw związanych z posiadaniem niedostatecznej ilości dowodów na poparcie oskarżenia o przemoc wobec dziecka;
- przeżywania niechęci do publicznego eksponowania się;
- przeświadczenia, że ujawnienie sprawy może jeszcze bardziej pogorszyć sytuację dziecka.

Gdzie można szukać pomocy?

Wylimitowanie przemocy z relacji dorosły – dziecko, czy dziecko – dziecko jest przedmiotem troski wielu profesjonalistów i organizacji, które w tym celu podejmują działania edukacyjne, profilaktyczne i terapeutyczne.

Istnieją miejskie i powiatowe centra pomocy rodzinie, ośrodki interwencji kryzysowej, poradnie psychologiczno-pedagogiczne oraz organizacje pozarządowe, takie jak Komitet Ochrony Praw Dziecka, Fundacja Dzieci Niczyje – zajmujące się problematyką dziecka krzywdzonego. Ponadto można skorzystać z pomocy telefonicznej – Niebieskiej Linii – Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie.

Literatura

- Aronson E., 2001, *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dambach E.K., 2003, *Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.

- Kopacz K., 27.04.2006 r., *Szkoła upokarzania*, „Goniec Polski” nr 120/2006.
- Lewandowska K., 2005, *Zagrożenia w Internecie – wiedza i doświadczenia dzieci i ich rodziców. Wyniki badań empirycznych*. „Dziecko krzywdzone” nr 13/2005.
- Orłowski S., 2011, *Mobbing i bullying w szkole: charakterystyka zjawiska i program zapobiegania*, ORE, Warszawa.
- Pasztelański R., Szaniawski P., 2006, *Wirtualna fala straszy dzieci w internecie*. „Życie Warszawy” z dn. 16.03.2006 r.
- Pilch T., Lepalczyk I., 1995, *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Żak, Warszawa.
- Pruchniewicz P., 2006, *Czarna strona internetu*. „Przegląd” nr 21/2006 z dn. 22.05.2006 r.
- Świdorski W.A., 2004, *Przemoc zagrożeniem dla bezpieczeństwa dziecka – ucznia*, Biuletyn Oświatowy „Doradca” nr 41/2004 (4), Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Siedlcach.

Źródła internetowe:

- Leymann H.: The Mobbing Encyclopaedia. Bullying; Whistleblowing. Information about Mobbing at the Workplace – <http://www.leymann.se> 2017.
- Nowak T.: Bullying w szkole – <http://ww6.tvp.pl/View?Cat=382&id=312148>
- Possible signs of Bullying <http://www.kidscape.org.uk/parents/signsof.shtml> 2019.
- Szkoła bez przemocy – wyniki badania Centrum Badania Opinii Społecznej – <http://szkolabezprzemocy.pl/index.php?gr=1&pdgr=3&pr=15> 2011.